

UDC: 32.327.327.3

Rustam GALIMOV,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktranti

E-mail: Rrgemianopsiya@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0000-5934-2644>

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov taqrizi asosida

JANUBIY OSIYO MINTAQAVIY XAVFSIZLIGIGA TASHQI OMILLAR TA'SIRI

Аннотация

Murakkablashib borayotgan xalqaro munosabatlarning zamonaviy sharoitida global siyosiy tizimning sharqqa burilish tendensiyasi shakllanmoqda. Bugungi kunda Osiyo va xususan, uning janubiy mintaqasi jahon siyosati va iqtisodiyotida tobora muhim rol o'ynamoqda. Janubiy Osiyo davlatlari tez sur'atlarda rivojlanmoqda bu ayniqsa iqtisodiy sohada ko'zga tashlanib, butun Osiyo va butun dunyo iqtisodiyotida ancha yaxshi mavqega ega bo'lib bormoqda. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, siyosat sohasida va xalqaro munosabatlar tizimida ham ularning salmog'i ortib bormoqda. Ta'kidlash joizki, ushbu mintaqa iqtisodiy va diplomatik omillar sabab hamda xavfsizlikning dinamik o'zaro ta'siri bilan chambarchas bog'langan bo'lib, hududiy da'volar va diniy ekstremistik faoliyatning murakkab tabiati tufayli bir-birini to'ldiradi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, ushbu maqolada Janubiy Osiyo mintaqa xavfsizligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Xitoy, AQSH, Hindiston, Yaponiya, ASEAN, Janubiy Osiyo, katta kurash davlatlar, kuchlar muvozanati, mintaqaviy xavfsizlik.

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ НА РЕГИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ЮЖНОЙ АЗИИ

Аннотация

В современных условиях усложнения международных отношений формируется тенденция разворота мировой политической системы на Восток. Сегодня Азия, и особенно ее южный регион, играет все более важную роль в мировой политике и экономике. Страны Южной Азии развиваются быстрыми темпами, особенно это заметно в экономической сфере, и они занимают гораздо лучшие позиции в экономике Азии и всего мира. Исходя из этого, можно сказать, что их вес в сфере политики и в системе международных отношений увеличивается.

Стоит отметить, что этот регион тесно связан динамичным взаимодействием экономических и дипломатических факторов и безопасности, которые дополняют друг друга за счет сложного характера территориальных претензий и религиозно-экстремистской деятельности. Опираясь на эту точку зрения, в данной статье подробно анализируются внутренние и внешние факторы, влияющие на безопасность южноазиатского региона.

Ключевые слова: Китай, США, Индия, Япония, АСЕАН, Южная Азия, великая борьба стран, баланс сил, региональная безопасность.

THE INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE REGIONAL SECURITY OF SOUTH ASIA

Annotation

In the conditions of increasingly complicated international relations, the tendency of the global political system to turn to the east is taking shape. Today, particularly Asia and its southern region are playing an increasingly important role in world politics and economy. South Asian countries are developing rapidly and are in a much better position both in politics and in the economy. The economic and diplomatic factors occurring in this region are conditioned by the dynamic interaction of security, strengthening each other due to the complex nature of territorial claims and religious extremist activities. From this point of view, this article provides a detailed analysis of the internal and external factors affecting the security of the South Asian region.

Key words: China, USA, India, Japan, ASEAN, South Asia, big fighting countries, balance of power, regional security.

Kirish. XXI asrning dastlabki choragida xalqaro munosabatlar tizimida sodir bo'layotgan tub o'zgartirish konteksi dunyodagi vaziyat, kuchlar muvozanatining o'zgarishi, yangi kuch markazlarining paydo bo'lishi, mintaqaviy mojarolarning ortib borishi kabi voqealar bilan tasvirlanadi. Shuningdek, bu davr mintaqaviy xavfsizlik va ayrim davlatlar xavfsizligiga tahdidlarning kuchayishi bilan tavsiflanadi [1].

Janubiy Osiyo mintaqasi xavfsizligiga jiddiy tahdidlar orasida: terrorizm, giyohvand moddalar savdosi, noqonuniy migratsiya va odam savdosi, ishsizlik va turmush darajasining pastligi, aholining haddan tashqari ko'payishi, ochlik va ichimlik suvi yetishmasligi, OITS va boshqa epidemiologic kasalliklarning tarqalishi, energiya xavfsizligi, yadroviy urush tahdidi, tabiiy ofatlar. Bundan tashqari, Janubiy Osiyo mintaqasining eng jiddiy muammolaridan biriga aylangan terrorizm bugungi kunda insoniyat uchun qiyinchiliklar barcha mamlakatlarga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur ichki xavf omillaridan tashqari mintaqa xavfsizligiga ta'sir etuvchi tashqi kuchlar ham mavjud. Tarixiy jihatdan jahon yetakchi kuchlari Janubiy Osiyodagi qarama-qarshiliklarda bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan. Hozirda ham mintaqa xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi kuchlar (ayniqsa Aqsh,

Xitoy, Pokiston va Hindiston) to'g'ridan-to'g'ri qarama-qarshilikka duch kelishiga yoki yana harbiy mojarolarga aralashishiga olib kelgan[2].

Janubi Osiyoning jahon siyosatida tobora ortib borayotgan ahamiyati uning mintaqaviy xavfsizligini ta'minlashga katta e'tibor berishni talab qiladi. 2000-yillarning boshidan boshlab mintaqa mamlakatlari ushbu omilni keyingi o'sish uchun ustuvor vazifa sifatida ko'rib chiqishni boshladilar. Shu bilan birga, Janubiy Osiyoga Rossiya, AQSH, Hindiston, Xitoy va Yaponiyadan qiziqish ortib borayotgani sharoitida uning hududida mojarolar avj olmoqda[3].

Materiallar va metodlar. Uzoq davr mobaynida Janubiy Osiyo mintaqaviy xavfsizligiga Hindiston va Pokiston o'rtasidagi nizolar fonida yetakchi davlatlar kuchli ta'sir qiladi. Xususan, AQSH, Xitoy, (Fransiya, Rossiya va Buyuk Britaniya bilan birga) Hindiston va Pokistonga turli moliyaviy va harbiy yordamlar, harbiy texnika hamda qurol-yarog'lar yetkazib berish orqali jalob qilingan. Bundan tashqari, Qo'shma Shtatlar va Xitoy odatda Hindiston va Pokistonda avj olgan inqirozlardan chetda turishni afzal ko'rishadi. Biroq, AQSh va Xitoy o'rtasidagi raqobatning kuchayishi hozirgi sharoitida Xitoy va Pokiston, AQSH va Hindiston o'rtasidagi aloqalar chuqurlashib bormoqda.

Janubiy Osiyo mintaqasi dunyoning yirik ikki aktori - AQSH va Xitoy o'rtasidagi raqobatning eng asosiy maydoni sanaladi. So'nggi yillarda Qo'shma Shtatlar o'zining siyosiy, iqtisodiy va harbiy salohiyatini astoydil oshirib, tashqi siyosiy ambitsiyalarini namoyish qilish asosida Janubi-Sharqiy Osiyoda keskinlik yaratish maqsadida Xitoyga qarshi xarakatlarni amalga oshirmoqda. AQSHning Janubi-Sharqiy Osiyodagi asosiy maqsadlari: birinchidan, Xitoyning u yerda hukmronlik qilishiga yo'l qo'ymaslikdir; ikkinchidan, Janubiy Xitoy dengizidagi vaziyatni nazorat qilish va vaziyat og'irlashgan taqdirda zudlik bilan choralar ko'rish; uchinchidan tovarlarning erkin harakatlanishi va harakati xavfsizligini ta'minlash. Bundan tashqari AQSH buyuk dengiz davlati maqomidan voz kechish yoki uni boshqa bir davlat bilan bo'lishish istagi yo'q. Shu nuqtai nazardan dengizlar va Okeanlar ustidan nazoratni o'z qo'lida saqlab qolish kabi omillarni sanab o'tish mumkin. Ta'kidlash joizki, rasmiy Vashington va Pekinning Janubiy Osiyoda hamkorlik qilish ehtimoli ularning kelajakdagi raqobatining tabiati va miqyosiga bog'liq bo'lib, imkoniyatlar Dehli va Islomobod bilan munosabatlari orqali konkretlashadi. Sababi Xitoyning Pokiston bilan iliq munosabatlari va uning Hindiston bilan raqobati bilan bog'lanadi. AQSH esa bugungi kunda Hindiston va Pokiston o'rtasidagi keskinlikdan foyda ko'rmaydi, ular ko'pincha Vashington uchun ortiqcha muammo tug'diradi. Aytish o'rinliki, Pokiston va Hindiston, Hindiston va Xitoy, Xitoy va Pokiston kabi aylana ko'rinishidagi konfliktogen bog'liqlik paradoksi, bu mintaqaning qanchalik murakkab xavfsizlik tizimida ekanligini belgilab beradi.

Bugungi kunda Xitoy o'zini Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida yetakchi sifatida ko'rsatmoqda hamda u yerda yagona siyosiy va iqtisodiy makon yaratmoqchi. Pekinning Janubi-Sharqiy Osiyodagi siyosatining eng muhim vazifalariga quyidagilar kiradi: birinchidan, Xitoy rol o'ynaydigan mintaqadagi mamlakatlarning iqtisodiy hamjamiyatini shakllantirish asosiy raqiblari - Yaponiya va AQSH ta'sirini yo'q qilishda asosiy rol o'ynash; ikkinchidan, dollarga qaramlik sababli Osiyo-tinch okeani hamda Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida ishonchli valyuta sifatida yuanning o'rnini mustahkamlash va oltin zaxiralarini ko'paytirish; uchinchidan, Yaqin Sharqdan neftni tashish xavfsizligini ta'minlash Malakka bo'g'ozini ustidan nazoratni to'laligich olish; to'rtinchidan, Janubi-Sharqiy Osiyo bozorlariga Xitoy orqali kirishga erishish[4].

Janubiy Osiyo mintaqasi xavfsizligida Hindiston va Xitoy o'rtasidagi raqobat muhim omillardan biri sanaladi. Xitoy-Hindiston raqobatining ko'plab manbalari va yo'nalishlari mavjud. Bu ikki tomonlama, mintaqaviy va global darajada, shuningdek, bir nechta yo'nalishlar geosiyosiy, iqtisodiy, texnologik, mafkuraviy hamda yumshoq kuch sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Ulardan e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan eng muhimi chegara mojarosi. Ikki yadroviy kuch dunyoda eng uzun delimitatsiyalanmagan chegara va o'zaro hududiy da'volar, shu jumladan Hindistonning chegarasining g'arbiy sektoridagi da'volari (Aksaychin viloyati Xitoy) va Xitoyning Sharqiy sektordagi da'volari (Hindistonning Arunachal Pradesh shtati). Bu chegaradagi nizo 1962-yilda ikki mamlakat o'rtasida urushga olib keldi va u Hindistonning mag'lubiyati bilan tugadi[5]. Bu nizolar tufayli Xitoy mintaqaning keyingi yirik davlati va yadro quroliga egalik qiuvchi mamlakat bilan yaqinlashuviga olib keldi. Buning natijasida yuqorida takidlab o'tganimiz murakkab aylana shaklidagi xavfsizlik porodoksi vujudga keldi.

Shu bilan bir qatorda Hindiston va Pokistonda atom qurollarining mavjudligi Janubiy Osiyodagi yadroviy qarama-qarshilik keskinligini keltirib chiqardi bu o'z-o'zidan global yadroviy inqirozning kelib chiqishi mumkinligini ko'rsatadi. Ta'kidlash joizki, ushbu omil sabab mintaqada 1947-1948, 1965 va 1971 yillarda va shu davrda uchta urush hamda 1999-yilda qurolli to'qnashuvlarning yuz beradi va mamlakatlar yadro qurollari foydalanish arafasida kelib qoladi.

Janubiy Osiyoda Xitoyning Hindiston va AQSHning Xitoy bilan raqobati mintaqasi xavfsizligiga eng katta ta'sir ko'rsatsa-da, boshqa jahon kuchlari ta'siri sezilarli emas. Albatta ularning mintaqada xususiy manfaatlari ko'rinadi, biroq AQSH, Xitoy va Hindiston bilan mavjud yaxshi munosabatlari bunga to'sqinlik qiladi.

Muhokama va natija. Amerikaning Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi siyosati Filippin, Janubiy Koreya, Yaponiya, Tailand, Avstraliya va Tayvan bilan ikki tomonlama kelishuvlarga asoslanadi. Janubi-Sharqiy Osiyo, Sharqiy Osiyo, Shimoliy-Sharqiy Osiyo va butun Osiyo-Tinch okeani mintaqasida gegemonlik maqomini saqlab qolish AQSHning asosiy maqsadi hisoblanadi. Aytish joizki, mintaqada o'z pozitsiyalarini yo'qotish xavfi tug'diradigan inqirozli vaziyat yuzaga kelgan taqdirda Vashington eng qisqa vaqt ichida o'z yetakchiligini kuch bilan yuklashga qodir.

AQSH uchun Janubi-Sharqiy Osiyoning ahamiyati quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- Malakka bo'g'ozini orqali neft va neft mahsulotlarini xavfsiz tashish talabi;

- Janubiy Xitoy dengizida erkin navigatsiya va tovarlar harakati zarurati;

- dunyoning istalgan nuqtasida harbiy to'qnashuvga olib kelishi mumkin bo'lgan mojarolar holatida AQSH qurolli kuchlarini eng tez joylashtirish uchun mintaqadan mos yozuvlar nuqtasi sifatida foydalanish zarurati;

- Xitoyning mintaqadagi hukmronligining kuchayishi;

- o'z iqtisodiy manfaatlarini saqlab qolish.

AQSHning Janubi-Sharqiy Osiyodagi asosiy maqsadlari u yerda Xitoy hukmronligining oldini olish; Janubiy Xitoy dengizidagi vaziyatni kuzatib borish va vaziyat keskinlashgan taqdirda zudlik bilan choralar ko'rish; erkin navigatsiya va tovarlar harakati xavfsizligini ta'minlash [6].

Ushbu siyosiy qarashni amalga oshirish uchun AQSH isteblichmenti qurolli kuchlarining muhim qismini Janubiy Koreya va Yaponiyadan Yangi Zelandiya va Avstraliyaga o'tkazish niyatida. Shunday qilib, Vashington nafaqat o'z hududlarida Amerika harbiy bazalari mavjudligi sababli strategik ittifoqchilar o'rtasidagi keskinlikni pasaytiradi, balki Janubi-Sharqiy Osiyodagi mavjudlik darajasini kengaytiradi, buning natijasida eng ko'p hududlardan masofa sezilarli darajada qisqaradi. kuchlarni, asosan, Janubiy Xitoy dengiziga jadal joylashtirish. Shuni ta'kidlash kerakki, Qo'shma Shtatlar tomonidan bunday harakatlar faqat armiya bo'linmalarining joylashtirilishi Xitoy qurolli kuchlari bilan to'g'ridan-to'g'ri to'qnashuv xavfini tug'dirishi va bu o'z navbatida qizg'in mojaroga olib kelishi mumkinligi sababli mumkin emas.

Shunga qaramay, hozirgi voqealarda AQSH Mudofaa vazirligi qo'shinlarni bevosita Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida mahalliyashtirish masalasini muhokama qilmoqda. Pentagon, shuningdek, qurollikdagi bo'linmalarining joylashtirilishi birinchi navbatda Xitoyni ushlab turishga qaratilganligini ta'kidladi [7].

Rossiyaning mintaqadagi ishtirokini bir necha omillar bilan belgilanadi: dastlabki o'rinda uning voqealar rivoji hamda xavfsizlik haqidagi xavotiri tufayli Hindiston va Afg'oniston kabi davlatlar bilan hamkorligi bo'lsa, keyingi o'rinda Xitoy bilan strategik sherikchiligi va uning AQSH bilan raqobatida aks etadi. Aytish joizki, xozirda Moskva Dehliga boshqa davlatlar yetkazib bera olmaydigan harbiy texnika, ehtiyot qismlar va ba'zi texnologiyalarning asosiy yetkazib beruvchisi bo'lib qolmoqda. Shuningdek, Rossiya Xitoy tahdididan xavotirda bo'lgan mintaqaning Indoneziya va Vetnam kabi mintaqadagi boshqa davlatlariga ham harbiy ehtiyot qismlar va xizmatlarini taqdim etadi.

Xulosa. Tahlillardan xulosa sifatida aytish mumkinki, Janubiy Osiyoda mintaqaviy xavfsizlik tizimini qurish zarurati uzoq vaqtdan beri kechiktirilmoqda yoki bunga bir qator tabiiy va suniyy omillar to'sqinlik qilmoqda. Ta'kidlash joizki, bunday tizimni yaratish uchun nafaqat mintaqada balki har bir mamlakat alohida muzokaralar stoliga o'tirishlari mintaqah kelajagi va bugungi kun zarurati bo'lib bormoqda.

Shu bilan bir qatorda AQSH va Xitoy global yetakchilik uchun kurashayotgan vaziyatda bu raqobat mintaqada ham yuzaga kelmoqda. Bunday qarama-qarshilik bir tomondan mintaqada bitta alohida mamlakatning umumiy hukmronligiga yo'l qo'ymaydi, bu yesa o'z navbatida mintaqadagi kuchlar muvozanatini saqlaydi. Biroq, Ikkinchi tomondan mintaqada mavjud boshqa davlatlarning munosabatlari hamda mintaqaning xavfsizligini yanada tarang vaziyatga olib kelishi mumkin. Misol uchun bunday raqobat

tusfayli Janubiy Xitoy dengizida harbiy to'qnashuv xavfini keltirib chiqarmoqda.

Hozirgi vaziyatni hisobga olgan holda, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari mintaqaviy xavfsizlik kafolati sifatida katta davlatlar vadalariga ishonmasliklar va ular o'rtasida qizg'in mojaro aralashmisliklari zarur. Bu vaziyatda mintaqaviy siyosatda mustaqil bo'lish hamd o'zaro manfaatli shartnoma tuzishlari yuqoridagi variantdan foydaliroq bo'lishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash muhimki, mintaqaviy davlatlarida bu borada ijobiy faoliyat yuritayotgan mexanizm mavjud bo'lib, SAARC tashkil etilishi tufayli Janubiy Osiyo mintaqaviy birlashmaga aylandi, biroq u ko'zda tutilgan mintaqaviy integratsiyaga erisha olmadi. Janubiy Osiyoda mintaqaviy integratsiya va mojarolar hamda turli sabablarga ko'ra rivojlana olmadi. SAARC institutsional asosi vaqt sinoviga dosh bera olmadi. Davlatlararo munosabatlarning antagonistik tabiati, tarqoq iqtisodiy siyosat, noadekvat infratuzilma, past savdo tashabbuslari, dinga asoslangan muammolar va harbiylashtirilgan xavfsizlik barqaror mintaqaviy integratsiya istiqbollari past bo'lgan Janubiy Osiyoda mintaqaviylikning muvaffaqiyatsizligidan dalolat beradi.

Ta'kidlash joizki, ASEAN tajribasi shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy tashkilotlar integratsiyaga to'sqinlik qiladigan barcha to'siqlarni bartaraf etishga tayyor ekanliklarini isbotlamaguncha rivojlana olmaydi. ASEAN kabi yirik siyosiy tuzilma bugungi kunda butun Osiyo va Tinch Okeani mintaqasida hamkorlik forstapi rolini o'ynaydi.

Biroq, xavfsizlik siyosati borasida aniq mexanizm va kelishuvlarning ishlab chiqilganligi bu yirik tashkilotning ushbu sohada ishlarini murakkablashtirmoqda. Janubiy Osiyoda tinchlik va barqarorlik istiqbollari barcha nizolarni tinch yo'l bilan hal etishga bog'liq. Biroq, iqtisodiy hamkorlik va savdoning ahamiyati mintaqaviy integratsiya uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Hech bir davlat mintaqaviy iqtisodlarning ijtimoiy-siyosiy istiqbollarini hisobga olmasdan turib, yakka holda muvaffaqiyat qozona olmaydi. Bu o'rinda Janubiy Osiyo mintaqasida joylashgan davlatlar xavfsizlikni ta'minlash borasida teng imkoniyatlar beruvchi institutni shakllantirishi lozim va bu orqali ular kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Пузыня Н.Н. Стратегическое партнерство Японии и Индии в сфере безопасности в Индо-Тихоокеанском регионе // *Политология. Религиоведение* 2017. Т. 21. С. 42-48
2. Танви Мадан. Соперничество мировых держав в Южной Азии Конкуренция при необходимости, сотрудничество, где это возможно серия дискуссионных статей на тему глобальных беспорядков В №6 2021
3. Регновский В.И. Влияние внешних крупных игроков на региональную безопасность в Юго-Восточной Азии // *Восточная Азия: факты и аналитика*. 2022. № 2. С. 23-31.
4. Ильичёва Ю.А. Особенности сотрудничества Индии со странами АСЕАН в области безопасности в регионе Юго-Восточной Азии // *Национальная безопасность*. 2019. № 3. С. 38-46.
5. Регновский В.И. Влияние внешних крупных игроков на региональную безопасность в Юго-Восточной Азии // *Восточная Азия: факты и аналитика*. 2022. № 2. С. 23-31. DOI: 10.24412/2686-7702-2022-2-23-31
6. Ильичёва Ю.А. Особенности сотрудничества Индии со странами АСЕАН в области безопасности в регионе Юго-Восточной Азии // *Национальная безопасность*. 2019. № 3. С. 38-46.
7. Титаренко М.Л. Вызревание новой геополитической ситуации в Восточной Азии // *Новые вызовы и механизмы безопасности в Восточной Азии*. Москва: Издательство «Форум», 2016. С. 13-26.
8. Уянаев С.В. Политика Индии в Восточной Азии: курсом безопасности и интеграции // *Пути укрепления безопасности и сотрудничества в Восточной Азии*. Москва: ИДВ РАН, 2014. С. 125-145.
9. Amandine Gnanouénon and Stephanie C. Hofmann. Regional security cooperation. P. 165-181.
10. Рогожина Н.Г. Региональная безопасность в Юго-Восточной Азии в контексте американского проекта «Индо-Тихоокеанский регион». RUDN Journal of World History. Вестник РУДН. Серия: ВСЕОБЩАЯ ИСТОРИЯ. 2020 Vol. 12 No. 4 338-353. <http://journals.rudn.ru/world-history>
11. Васильев Л.Е. Некоторые аспекты политики Китая в Юговосточной Азии. С. 213-217. DOI: 10.24411/26186888202010013
12. Muhammad Tariq Niaz. Regional integration in South Asia: utopia or reality? *Margalla Papers-2022 (Issue-I)*. P. 108-120.
13. Власов Н.В. Современная политика Китайской Народной Республики в ЮгоВосточной Азии // *Вестник МГИМО-Университета*. 2015. No 3(42). С. 60-67. URL: <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/352/352#>
14. Игнатъев С.В. ЮгоВосточная Азия в проекте КНР «Морской шелковый путь XXI века»: аспекты безопасности // *Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития*. 2018. Т. 1. No 2(39). С. 40—49.
15. Комиссина И.Н. «Морской Шелковый путь XXI века» — глобальный геополитический проект Китая // *Проблемы национальной стратегии*. 2017. № 1. URL: <https://riss.ru/bookstore/journal/20172/journal1>
16. Коростиков М. Большой путь видится на расстоянии. Почему опыт взаимного действия Китая и Пакистана важен для России // *Коммерсантъ*. 01.07.2017. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3341831>
17. Скосырев В. Пекин посвоему обустроит Юго-Восточную Азию // *Независимая газета*. 21.03.2019. URL: <http://www.ng.ru>